

Georges Bataille: Az erotika

Ford.: Duszoki Katalin, N. Kiss Zsuzsa, Somlyó György, Vargyas Zoltán. Nagyvilág, Budapest, 2001. 357 old., 1800 Ft

Georges Bataille (1897–1962) a XX. századi francia irodalom és filozófia meghatározó alakja. Műveinek ismerete nélkül vajmi kevés esélyünk van rá, hogy megértsük a század második felének francia filozófiai és irodalmi irányzatait. Írásai alapvető hatást gyakoroltak Blanchot, Foucault, Derrida, Barthes és mások munkáira, fogalmai és gondolatai lépten-nyomon visszatérnek a kortárs filozófiában. Ha fel kellene sorolnunk a múlt század második felének jelentős francia elméleteit a szexualitásról, Lacan, Foucault, Deleuze és Guattari mellett mindenképpen említenünk kellene Bataille nevét is. Mindezek ellenére magyarul egy-két novelláján és tanulmányán kívül eddig szinte alig olvashattunk tőle valamit. A most megjelent kötet először enged részletesebb betekintést a szélesebb hazai olvasóközönség számára Bataille filozófiájába.

Bataille számára az ember per definitionem valamilyen diszkontinuuus létező, akinek „megszakított-sága” [*discontinuité*] élesen elválik „a lét folytonosságától” [*continuité de l'être*]. A megszakított-ság avagy a nem folytonosság oka pedig az ember „végessége”, azaz „halandósága”. Ugyanakkor ez az emberi létezés számára határt szabó diszkontinuitás teszi lehetővé az „individualitást”, illetve „a külső és a belső” szétválasztását is. Csakhogy – és ez Bataille filozófiájának talán legfontosabb pontja – a megszakított létezőt állandó „vágó”, „vonzás” hajtja a folytonosság felé, készíti saját határainak áthágására, a „transzgresszióra” [*transgression*]. A „rajtunk kívülre”, a rajtunk kívüli másra, másokra, azaz a folytonosságra való vágy – Bataille értelmezésében – az „erotika” maga. De nem csak az erotika. Ez a

saját létünk határait meghaladni kívánó „túlzás” [*excès*] nem csupán „a szeretett lényre” való vágyakozás, de minden vallásos érzés, a „végtelenre”, a „határtalanra” vágyó „szentség” [*sacré*] paradoxona is. Vagyis a lehetetlen megkísértése, hiszen ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a kontinuitás egységéhez, hogy túllépünk a megszakított-ságon, saját létezésünket, létezésünk alapfeltételét – a diszkontinuitást – kellene legyőznünk, ami csak és kizárólag a megsemmisüléssel lehet egyenlő számunkra. A transzgresszió így olyan tett, olyan lépés, mely valójában sohasem következik be, sohasem következhet be. A túllépés lehetetlensége, és ugyanakkor ennek mégis megkísérlése, azaz a *transzgresszió* – Bataille nem kevesebbet állít – az *erotika és a vallás közös alapja*.

A „halál” mint vég, „határ” egyszerre hozza létre a megszakítást, azaz a diszkontinuitást, és ugyanakkor – a megszakított létezés felszámolásával – a kontinuitást is. A halál így a par excellence transzgresszív esemény, amelynek során akkor és csak akkor, éppen abban a pillanatban következne be a vágyott cél elérése, amikor a célt érő maga megsemmisül. Vagyis a lét megszakítatlan teljessége sohasem érhető el a megszakított létező, az ember számára. De a vágy teloszána elérhetlensége nem semmisíti meg a vágyakozást, hanem éppen ez a megvalósíthatatlanság az – mondja Bataille –, ami lehetővé teszi, fenntartja és felkorbácsolja a vágyakat. Hiszen a vágy épp a távolság miatt az, ami, avagy elenyészik, mihelyt célhoz ér. A transzgresszió így mindig valamilyen elérhetetlenhez, azaz „tiltáshoz” kapcsolódik, valamilyen tilalommal jár együtt, amelyet megszeg, ugyanakkor sohasem semmisíthet meg teljesen. Részben és ideiglenesen gyakorolhatja a tiltottat, bár soha nem szerezheti meg, érheti el végérvényesen és abszolút módon, sohasem számolhatja fel a tilalmakat teljesen – azok transzgresszív, paradox, a halálhoz kapcsolódó jellegénél fogva. A transzgresszió „nem gyengíti a tilalom sérthetetlen szí-

lárdságát, hanem mindig annak várható kiegészítése” (79. old.). Mindezek által – a transzgresszió révén – a tilalmak kitüntetetten a szexualitással, a vallással, valamint a halállal kapcsolatosak. A halál tiltásán keresztül pedig az „erőszak-kal”, illetve az „öléssel”. Bataille elemzésében mind az *erotika*, mind a *vallás* közeli kapcsolatban van az *erőszakkal*, a létezésen erőszakot tevő *halállal*, amely minden *transzgresszió* alapja. Mindegyikben ugyanaz az erő, a létezés megszakított-ságán túllépni igyekvő vágy munkál. Így a transzgresszív erotika minden esetben erőszak is egyben (amire Bataille állandó példái Sade márki hírhedt szövegei), ahogyan a „szentség” is a „vallási áldozat” során manifesztálódik.

A transzgressziót Bataille „belső tapasztalatnak” [*expérience intérieure*] is nevezi (lásd még Bataille: *L'expérience intérieure*). Mivel épp a határok transzgressziója, ennek az áthágásnak a lehetlensége során tapasztaljuk a belsőt a külsőtől elválasztó „leküzdhetetlen különbséget”, vagyis lehatárolt, véges létünket. Az erotika és a szentség, a szerelem és a vallási áldozat – azaz a transzgresszió – ilyen értelemben belső tapasztalat. Bár nem is igazán tapasztalat, sokkal inkább „a lehetetlen tapasztalata” (Foucault), mivel a tapasztalat igazi tárgya – a lét kontinuitása – hozzáférhetetlen, „megragadhatatlan” minden „tudás”, „ismeret”, minden véges, halandó „öntudat” számára. Így csupán „negatív tapasztalat” lehet, melynek során nem valamilyen konkrét, pozitív ismerethez jutunk, sokkal inkább tapasztalatunk, tudásunk ellehetetlenülésével, alkalmazása során fellépő alkalmatlanságával szembesülünk. Az erotika, a vallás és a halál, avagy a vágy és a vonzás – Bataille számára – ilyen értelemben „nem-tudás” [*non-savoir*]. Hiszen a vágy és a vonzás tárgya, a kontinuitás mássága a megszakított létező számára maga az „ismeretlen” [*inconnu*]. „Isten semmi”, „felfoghatatlan ismeretlen” – írja –; éppen ezért nem is Istenről beszél, hanem „szentségről”, „isteniről” [*divine*]. A *belső*

tapasztalásban Nietzsche követve egyenesen „Isten halálának” nevezi ezt. Ezzel a számunkra megismerhetetlen, azaz semmis avagy halott Istennel pedig – Bataille kifejezésével – a „negatív teológia” foglalkozik. Bataille egyszerre érti a negatív teológiát annak klasszikus hagyományával ellentétes módon, hiszen rajta keresztül nem a létezőkön túli Istent szeretné megragadni, ugyanakkor legalább részben meg is felel ennek a hagyománynak – mely szerint bármi állítható és ugyanakkor tagadható is Istenről épp annak ismeretlenségénél fogva –, amikor például a *Madame Edward*-ban elhangzik: „Isten egy utcalány.”

A „nem-tudás”, az „ismeretlen” nem a tudás teljes hiánya, nem a tudás tagadása, sokkal inkább a „kommunikáció” lehetetlenségének tapasztalata a tőlünk radikálisan eltérő, ránk semmiben sem hasonlító, örökre rajtunk kívül maradó „másokkal” [*autres*], a „másikkal” [*autrui*]. Ezen a ponton Bataille gondolatmenete számos elemében kapcsolódik barátja, Blanchot, valamint Lévinas írásaihoz (aki szintén közeli kapcsolatban állt Blanchot-val). Bataille például a lét kontinuitását a „rajtunk kívüli” [*en dehors de nous*] „ismeretlennek” [*inconnu*] nevezi, miközben Blanchot egy „ismeretlen” [*inconnu*] „kivülségről” [*dehors*] beszél, melyet – a Bataille által mondottakhoz hasonlóan – sohasem érhetünk el, és amelyről Foucault így ír: „helyrehozhatatlanul a kivülségen kívül vagyunk”. Bataille és Blanchot számtalan művükben reflektálnak egymásra, de Bataille-nál feltűnnek Lévinas jól ismert kategóriái is (lásd például a „mások”, a „másik” vagy az „ipszeitás” [*ipséité*] *A belső tapasztalásban*).

A transzgresszió Blanchot és Derrida számára is olyan „határ-tapasztalat” [*expérience-limite*], amely egy átléphetetlen korlát áthágásának megkísérlése, ennek a kísérletnek a szükségszerűsége, ugyanakkor biztos kudarca is egyben. Ezt írja le Blanchot „*le pas au-delà*”, valamint Derrida „*pas*” terminusa. Bár a „pas” főnévként lépést jelent, de mivel a francia tagadó névmás-

nak is ugyanez az alakja, egyszerre utal a határok átlépésére és ennek a lehetetlenségére is. „Úgy akarunk túl [*au-delà*] kerülni, hogy nem tesszük meg a lépést [*pas*], és bölcsen az *immensó* oldalon maradunk”. (178. old.) A „transzgresszió – olvashatjuk Blanchot-nál – az elérhetetlen elérése, az átléphetetlen átlépése” (Maurice Blanchot: *L'entretien infini*. Gallimard, Paris, 1969. 308. old.). Avagy „minden transzgresszió egy bizonyos módon megőrzi és megerősíti azt, amin túlmegy” – mondja Derrida a *L'écriture et la différence*-ban (Seuil, Paris, 1967. 404. old.).

Ezáltal a transzgresszió mint hárta mind Blanchot, mind Derrida és Foucault számára olyan „*différence*”, olyan kiküszöbölhetetlen és „leküzdhetetlen különbség” [*différence irréductible*] (Bataille), amely semmilyen oppozíciót, kizárást vagy tagadást nem tesz lehetővé, ami „túl van a pozitív és a negatív ellentétén” (Derrida, *i. m.* 399. old.). Nem tagadja, hanem igenli, „*affirmálja*” a rajta kívüli másikat, amelyet sohasem képes magától radikálisan elválasztani, ugyanakkor – mivel végleges különbség sincs közöttük – sohasem juthat át oda teljesen. Derrida szerint olyan „kettős afirmáció”, amely nemcsak magára, de önmaga ellentétére is igent mond, nemcsak a tilalom áthágását, de a tilalmat magát is igenli, mert a közöttük lévő különbség – bár kiküszöbölhetetlen – állandóan bizonytalan és meghatározhatatlan (Derrida: *Pas*). Foucault is hangsúlyozza, hogy a transzgresszió semmit sem tagad, ezáltal semmit sem zár ki magából, nem „negáció”, hanem „nem pozitív afirmáció”, amely nem elfogad valamit avagy egyetért egy vagy több konkrét valamivel, sokkal inkább mindenféle pozitívítás, meghatározható konkrétum elbizonytalanítása, – Blanchot fogalmával élve – „kontesztációja” (Michel Foucault: Előszó a határsértéshez. In: uő.: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 76. old.; vö. Bataille: *L'expérience intérieure*). Így pedig Derrida, Foucault és Blanchot is élesen elválasztja a transz-

gressziót a Bataille által is említett hegeli modelltől, hiszen bár a transzgresszió valóban felfüggeszti az ellentéteket, mégsem lép azokon túl valamilyen magasabb egység felé, nem következik be az *Aufhebung*.

Bataille számára a kontinuitás kereséséhez, azaz a transzgresszióhoz tartozik eddig felsorolt formáin (az erotikán, a halálon és a szentségen) kívül a „szépség” és a „költészet” is: „Amikor a szépséget keressük, a törésen túl, a folytonossághoz igyekszünk eljutni, ugyanakkor menekülünk is tőle. Ennek a kettősségnek sohasem szakad vége. De ez a kettősség fogja össze és lendíti előre.” (*Az Erotika*, 182. old.)

Az erotika felépítését tekintve két jól elkülöníthető részből áll: az első *A tilalom és a transzgresszió* címet viseli, és tulajdonképpen ez Bataille erotika-könyve; a második, a *Tanulmányok az erotikáról*, Bataille azonos témájú recenzióinak, cikkeinek gyűjteménye. A magyar kiadás fordítói is ezen szerkezeti tagolást követve osztoznak a szövegen. *A tilalom és a transzgresszió* Dusnoki Katalin munkája, míg a tanulmányokat rajta kívül még hárman (N. Kiss Zsuzsa, Somlyó György és Vargyas Zoltán) fordították, valószínűsíthetően azért, mert ezek közül több már korábban, önállóan is megjelent. A könyv impresszuma számos érdekességet tartalmaz. Megtudhatjuk például, hogy a magyar kiadó nem emlékszik pontosan az eredeti kiadás copyrightjának évszámára (1957 helyett 58-at ad meg), valamint azt is, hogy a fordítást senki sem vetette egybe az eredetivel (pedig talán nem lett volna hátrány), s ami a legérdekesebb, a fordítók közül ketten is közreműködtek a könyv XIV., sem a magyar, sem a francia kiadásban nem létező fejezetének tolmácsolásában!

Ha közelebbről szemügyre vesszük *Az erotika* főszerzőjének, *A tilalom és a transzgresszió* című résznek a fordítását, megállapíthatjuk, korrekt, magyarul jól olvasható interpretációval van dolgunk. A magyar szöveg legnagyobb érdeme, a magyarossága, sajnos egyben a fordítás legnagyobb gyengeségének

forrása is. A probléma sokkal inkább koncepcionális, mint nyelvi természetű. Ki kell emelnem, hogy csak elvétve találkozhatunk nyelvi- leg, nyelvtanilag helyteleníthető fordítási megoldással. Ugyanakkor a fordító sokkal inkább tekinti szép-irodalmi, mint filozófiai szövegnek Bataille könyvét. Ezáltal pedig – bár végig ügyel a szöveg nyelvére, stílusára és érthetőségére – sajnos egyáltalán nem célja, hogy az azonos francia filozófiai terminusokat azonos magyar kifejezésekkel adja vissza. Persze ha a „discontinuum” melléknevet egyszer „megszakított- nak”, máskor „nem folytonosnak” fordítjuk, nyelvi hibát nem követünk el. De ha azt a szerző terminusértékkel állandóan ugyanúgy használja – miként Bataille teszi –, nem lehet egyszerre több szinonimával magyarítani, mert ezzel épp a terminus technicus azonosíthatósága, felismerhetősége vesz el. A fordítás így arra sem ügyel, hogy a magyar filozófiai szaknyelv bevett és ismert fogalmait alkalmazza, ahogyan arra sem, hogy más, már lefordított Bataille-írásokkal vagy Bataille-ról szóló szövegekkel összhangban maradjon. Így például filozófiai nonszensz – és Bataille-től igen távol áll – egymás szinonimáinak tekinteni „a lét”, a „létezők”, a „létezés”, az „élet” avagy a „lény” kifejezéseket, márpedig a fordítás ezt teszi teljes következetlenséggel szinte mondatról mondatra máshogyan magyarítva a „l'être”, az „êtres”, az „existence” és a „vie” fogalmakat. Semmi sem szól amellett, hogy a „transgressiót” ne „áthágásnak” (esetleg „határsértésnek”) fordítsuk, ahogyan azt a korábban magyarul megjelent Bataille-szövegek vagy a róla szóló írások teszik. Amennyiben a transgressiót „megszegésként” értjük, mint ahogy azt *Az erotika* jelen kiadása teszi, annyit mindenképpen elérünk vele, hogy a nyájas olvasó – hacsak nem ismeri az eredeti szöveget – nem fogja tudni egykönnyen összefüggésbe hozni korábbi és esetleges későbbi olvasmányával. A „megszegés” egyedüli mentsége, hogy a fordításban ez az egyetlen következetesen azonosnak

megtartott filozófiai terminus. Ugyanakkor hosszasan sorolhatnánk azokat, amelyek áldozatul estek, azaz terminusként teljesen megoldatlanok, vagyis egyre-másra változó módon tolmácsolódnak (ilyen az „excès”, a „violence”, a „glissement”, a „dépense”, a „mettre en jeu” stb., stb.). Csak súlyosbítja a terminológiai zavart, hogy *A tilalom és a transzgresszió*, valamint a mások által fordított *Tanulmányok az erotikáról* egyes szövegei több esetben sem azonos fogalmakat használnak (az „excès” a főszövegben például számos helyen „szélsőséges indulat”, míg a második részben „túlzás” stb.). Érthetetlen számomra az is, hogy az eredeti szöveg kurzivált részeit, valamint sorkihagyásait mikor, miért és hogyan veszi, illetve nem veszi át az első rész fordítása. Mindezek ellenére a könyv ezen része is jól olvasható és érthető magyarul, ugyanakkor azok számára, akik a filozófus Bataille-ra is kíváncsiak, feltétlenül ajánlanom kell az eredeti szöveg párhuzamos használatát.

POPOVICS ZOLTÁN

Mesterházi Miklós: A teletranszporterről

Kávé Kiadó, Budapest, 2000. 140 old., 1110 Ft

Mesterházi Miklós könyve *A teletranszporterről* (van, ki e szerkezetet nem ismeri?) veretes metafizikai problémát vizsgál, nevezetesen az „én” ki- és mibenlétének kérdéseit. A téma kortárs megfogalmazása Descartes, Locke, Hume, Butler, Reid és persze Kant nézeteihez kötődik. Változó intenzitással, de mindig ott volt a filozófiai palettán, az 1970–80-as években azonban az analitikus metafizika egyik legfelkapottabb témájává avanszált. E hirtelesen támadt érdeklődés, népszerűség okát nem tudom biztosan, de gyanítom, hogy Derek Parfit oxfordi filozófus szellemes gondolat kísérleteinek nem csekély része volt benne: ezek elemzése alkotja Mesterházi könyvé-

nek a gerincét is. Talán az ekkortájt végzett ún. „agyhasításos” (a két agyféltekét összekötő *corpus callosumot* elvágó) kísérletek érdekes eredményei (amelyek szerint a két félteke olykor függetlenül, egymás tevékenységéről nem tudva működik) is szerepet játszhattak a téma népszerűségében. Parfit mellett persze sokan mások is foglalkoztak az „én”, illetve a személyes azonosság kérdéseivel (például Peter Strawson, David Lewis, Thomas Nagel, Bernard Williams, Sydney Shoemaker és David Wiggins, hogy csak néhány hírességet említek), amiről több száz publikáció és több tematikus antológia (például John Perry, illetve Amelie Oksenberg Rorty szerkesztésében) tanúskodik.

A legnagyobb hatású mű a személyes azonossággal kapcsolatban mégis Parfit *Reasons and Persons* című könyve (Clarendon Press, Oxford, 1984). Ez az analitikus filozófiában szinte udvariatlanul vastagnak számító könyv (van vagy hatszáz oldal) a személyes azonosság talán legátfogóbb elemzése a XX. században. Hozzá kell tenni persze, hogy nemcsak „énünk” és azonosságunk mibenlétéről szól, hanem cselekvésünk indokairól is: az „én” értelmezésének kérdéseit egy szélesebb racionális cselekvéseméleti, illetve etikai keretbe helyezi. Mesterházi Miklós Parfitnak a személyekre vonatkozó tételeit elemzi és igyekszik cáfolni. Nos, melyek is ezek a nézetek?

Parfit szerint „énünk” lényege nem más, mint mentális állapotok (emlékeink, meggyőződéseink, szándékaink, céljaink) egymással összekapcsolódó komplexuma. Az „én” tehát mentális állapotokra redukálható, nem egyszerű és nem szubsztancia. Másfelől időbeli azonosságunk csupán ennek a mentális komplexumnak az időbeli megmaradásán áll vagy bukik. Az ifjú- és az időskori önmagunk különböző személyek lehetnek, amennyiben időskori meggyőződéseink, céljaink radikálisan különböznek az ifjúkorban vallottaktól, és az ifjúkor emlékei feledésbe merültek. Mindez azonban egyáltalán nem baj, sőt – mondja Parfit. Szerinte az „én” szubsztancialitásába és megmaradásába vetett hitünk feladásának mérle-